

VI. FRAZEOTVORNÁ BÁZE

„FLÓRA“

Mezi excerpty se nachází jen šest frazémů, u nichž sémanticky klíčový komponent označuje nějaký prvek z říše rostlin.

VI.1. липа / (strom) / липа

Frazém **под мојом липом нема хлада** (And 26) obsahuje rodové jméno konkrétního stromu – slovo *lípa* (srb. a bulh. *липа*). V překladu zní **pod mým stromem není stínu** (And 22). Překladatelka použila místo hyponyma *lípa* hyperonymum *strom*. Teoreticky bychom takový postup mohli považovat za stylistické ochuzování slovníku (srov. např. LEVÝ 1983: 138), ale v daném překladu je použití *stromu* místo *lípy* obhajitelné, protože o druh stromu zde nejde. Bulharský překlad konkrétním *lípa* zachoval: **под моята липа няма сянка** (And 23).

Celý frazém je vlastně autorská parémie. Můžeme v něm vidět negativní variantu hypotetického kladného invariantu **под мојом липом увек има хлада*. K idiomatizaci došlo na základě metaforické podobnosti situace, v níž byl frazém použit (tedy „možnosti/nemožnosti hledání ochrany u něčeho/někoho proti něčemu/někomu“). V přímé řeči vyhrožuje Abidaga svým podřízeným, že k nim bude velmi tvrdý, slovy:

„Вероватно сте чули да тражим рад и послушност од свакога, да хоћу и да избијем и да убијем сваког ко не ради како треба и не слуша без поговора, (...) Хоћу да вам кажем да ти гласови нису ни измишљени ни претерани. Под мојом липом заиста нема хлада“ (And 25–26).

V pořekadle je uložena pozitivní lidská zkušenost se stromem, pod nímž se člověk může schovat před pražícím sluncem. Význam frazému také připouští negaci,

kteřou autor použil, zatímco v neidiomatickém smyslu by negaci bylo nutné blíže vysvětlit (např. řídkou korunou stromu nebo absencí listů).

Jak česká, tak bulharská překladatelka nerespektovaly původní podobu frazému, v němž se vyskytuje slovo *хлад*. U obou překladů nalézáme výraz *stín* (*сянка*), jenž v asociační řadě *strom – stín – chládek* stojí výchozímu *stromu* blíže než originálový *хлад*. Vysvětlujeme si to estetickými důvody. Andrić se rozhodl pro *хлад* zřejmě z důvodů asonančních (*нема хлада*), slovo *сенка* by tuto figuru neumožnilo (*нема сенке*). V Andrićem použitém spojení jsou dále všechny čtyři slabiky otevřené, což napomáhá estetičnosti vyjádření. Domníváme se, že z podobných estetických pohnutek postupovala i česká překladatelka, když využila jednak asonance (*není stínu*), jednak aliterace (*pod mým stromem není stínu*). Kromě toho má zde ozvláštňující funkci víceméně archaický záporový genitiv (archaické prvky patří k charakteristickým rysům frazémů – srov. FRAZTERM 1995: 14). Další motivací k použití pojmu *stín* namísto *chládek* jak v české, tak v bulharské verzi by mohla být přece jen těsnější asociace stromu se stínem, což plyne z jejich bezprostředního sousedství v asociační řadě.

VI.2. пелен / pelyněk / пелин

Přirovnání **горак као пелен** (Pav 264) je příklad tradičního automatizovaného frazému. V FHS je uveden s komparátem v chorvatské podobě *pelin* (FHS: 459). V textu je součástí rozsáhlejšího citátu, který má metajazykovou funkci, neboť se explicitně uvádí původ celého citátu:

„Зашто би ми усталом било шта сметало, кад се јутрос за доручком чуло да је на скуп приснео и др Абу Кабир Муавија. ,С усана туђе жене капље мед и грло јој је мекше од уља, али јој је пошљедак гораќ као пелен, оштар као мач с обе стране оштар. Ноге јој слазе к смрти, до пакла допиру кораџи њезини...‘ Тако је записано у Библији“ (Pav 264).

Biblický citát nalezneme ve Starém zákonu – Příslovích 5:3–5, čes. *Ze rtů cizí ženy sice kaple med, a její jazyk je hladší než olej, nakonec je však hořká jako pelyněk, ostrá jak dvoječerný meč. Její pohy sestupují k smrti, její kroky uvíznou v podsvětí* (BIBLE); bulh. *Защото от устните на чуждата жена капле мед и устата ѝ са по-меки от дървено масло; но сетниците ѝ са горчиви като пелин, остри като изострен от двете страни меч. Нозете ѝ слизат в смърт, стъпките ѝ стигат до ада* (BIBLIJA); srbské znění příslušné starozákonní pasáže je totožné s tím, které je v Chazarském slovníku.

Český překladový ekvivalent zní **hořký jako pelyněk** (Pav 221), bulharský **горчив като пелин** (Pav 233) a obě překladatelky jich použily zcela v souladu s očekáváním.

Bylina pelyněk (*Artemisia*) byla známa už starým Egypťanům a dodnes se využívá převážně v medicíně, kuchyni a lihovarnictví (KOVÁŘOVÁ 1996: 45n.). Samotné přirovnání tedy bude zřejmě starší, ještě předbiblické.

Cizojazyčné ekvivalenty přirovnání *hořký jako pelyněk* / *горак као пелен* / *горчив като пелин* jsou: rus. *горький как полынь*; fr. *amer comme chicotin*.

VI.3. јабука / (malina) / ябълка

Přirovnání **појести нешто као јабуку** (Pav 12) FHS ani FS neuvádějí, lze je proto charakterizovat jako autorské. Invariantní podoba českého překladu zní **spolknout něco jako malinu** (Pav 14). SČFI zaznamenává tento frazém s alternací na pozici komparáta *spolknout něco jako malinu/rozinku/jahodu* (SČFI-P09: 199). V bulharském překladu má toto přirovnání podobu **да погълна нешто като ябълка** (Pav 10).

Ovocný plod, který se objevuje na pravé straně přirovnání, se v české verzi liší. Na první pohled je patrné, že společným rysem komparátového paradigmatu sledovaného přirovnání českého je „plod malé, drobné velikosti“. Srbské (a bulharské) realizované *jablko* odpovídá požadované charakteristice méně, neboť se jedná o plod nepoměrně větší, jež nelze pozřít najednou. V srbské frazeologii ale tento plod vykazuje obecně výrazně vyšší frekvenci než v bulharské (srov. FHS: 208n. /11 jednotek/ nebo FS: 387 /6 jednotek/ vs. FB II: 777 /3 jednotky/), bývá součástí většího množství různých obrazů a metafor, proto se domníváme, že bulharská překladatelka mohla raději volit jiný plod. Na rozdíl od své bulharské kolegyně se česká překladatelka úspěšně vyhnula pokušení doslovného překladu, a její řešení proto vnímáme jako vhodnější.

Sloveso *појесту* nutno rovněž chápat v přeneseném smyslu („*Убрзо после преобраћења, напиме, уследио је распад хазарског царства. Један од руских војсковођа X века, кнез Свјатослав, не силазећи с коња појео је хазарско царство као јабуку*“ – Pav 12). Znamená to tedy, že jak komparátum, tak i tertium comparationis nese idiomatizovaný význam.

Pokud jde o výskyt tohoto přirovnání v jiných evropských jazycích, stojí za zmínku, že spojení strukturně-sémantického typu T_C/R^{pohlit}-C_D^{něco}-c_{jako}-C_T^{nějaký plod} v jazycích pro nás dostupných není (nahlédli jsme přitom do bulharštiny, ruštiny, němčiny, angličtiny i francouzštiny – srov. např. SČFI-P09: tamtéž). Vzhledem k absenci zkoumaného přirovnání v zásadních evropských jazycích by bylo určitě zajímavé zjistit jeho izoglosu a pokusit se objasnit příčinu jeho (ne)existence v tom kterém jazyce. Zatím budiž řečeno, že naše přirovnání je určitě frazeologizováno v češtině a slovenštině.

VI.4. шипак / (železo) / шипка

Na frazeologismus **бити пун пара као шипак** (And 18) lze z hlediska jeho původu pohlížet dvojím způsobem: buď jako na výsledek splynutí dvou frazeologických

jednotek – *бити пун пара* (FHS: 452) a *пун као шипак* (FHS: 682; RSJ: 1540; SHČ: 786), anebo jako na lexikální aktualizaci právě uvedeného přirovnání s konkretizační funkcí. Odpověď dáme v následujícím odstavci. Česká překladatelka si k jeho překladu zvolila rýmovaný frazém – přirovnání **mít peněz jako želez** (And 15) (SČFI-P: 408), které plně odpovídá smyslu vyjádření, jež Andrić vložil do úst hajduku Starinovi Novakovi, který předává zkušenosti svému budoucímu nástupci:

„Ако видиш сиромашки одјевена путника: оборио главу и поклонио се по коњу као да је у прошењу пошаа, удри слободна, то је Рогатичанин. Такви су сви: тврдице и тутумфраци, а пуни пара као шипак“ (And 18).

Slovo *шипак* je polysémantické, s těmito významy: „1. šípek (šípková růže, též plod); 2. bot. marhaník granátový (*Punica granatum*); obl. granátové jablko; 3. frazém *показати коме шипак* = *ukázat komu fík* (palec prostrčený mezi prsty); 4. frazém *добитиеш шипак* = *dostaneš pendrek*; 5. frazém *пун као шипак* = přescpaný; nabitý vědomostmi“ (SHČ: 786). Domníváme se, že se třetí a čtvrtý význam značně vzdálily od významu původního. Slovo *шипак* je v nich desémantizované, stává se jakýmsi samoučelným expresivem. V našem komparátu má však výraz *шипак* zřejmou souvislost s tertium comparationis *пун* (rozřízneme-li zmíněný plod, přesvědčíme se, že je plný semínek), a proto lze hovořit o metaforickém přirovnání (srov. SČFI-P: 478, 482), které je v SHČ uvedeno jako význam 5. To je zároveň odpověď na otázku položenou v předchozím odstavci.

Nevhodného překladu se podle našeho soudu dopustila bulharská překladatelka, když si zřejmě neuvědomila specifčnost srbského výrazu *шипак* a celý frazeologismus přeložila **пълен сѣм с пари като шипки** (And 16). Substantivum *шипки* (sg. *шипка*) nenese v bulharštině žádný idiomatický význam (srov. FB, BTR i BČ). Vhodnější by jistě bylo například použití velmi rozšířeného rčení *моѝ е чеп-вив от пара*. Překladatelé při řešení podobných situací někdy zapomínají, že „frazeologismy nelze překládat podle komponentů, nýbrž globálně, tj. frazeologický celek substituovat celkem jiným (v teorii překladu se zde někdy mluví o tzv. *situačním ekvivalentu*), tj. celkem situačně adekvátním a výskytově podobným“ (STRAKOVÁ 1994: 85n.).

Levá strana použitého přirovnání je pro nás zajímavá tím, že obecné a neutrální vyjádření „mít hodně peněz“ (srb. „имати пуно пара“), kde je pomocí slovesa *мит* (*имати*) vyjádřen význam „vlastnit něco“, je nahrazeno spojením opisným se stavovým slovesem *бѝт* (*бити*). Jeho význam tak můžeme charakterizovat jako „nacházet se v určitém stavu (zde stavu vlastnictví něčeho)“. Motivaci aktualizace vidíme ve snaze po novějším, neutřelém vyjádření, které by se vyznačovalo určitou dávkou expresivity, možná se stylistickým rysem pohrdání nebo závisti.

VI.5. изданак / výhonek / издънка

Jmenný frazém **последњи изданак династије** (Pav 105) je typický frazém strukturní třídy Adj-Sub(-Sub). Jeho český překlad zní **poslední výhonek dynastie** (Pav 68), bulharský pak **последна издънка от династия** (Pav 91). Srbský frazém v FHS uveden není; SHČ (217) uvádí u hesla *izdanak* jako jeho druhý význam *potomek, ratolest*; v SČFI je český ekvivalent uveden v invariantní podobě **výhonek rodu/rodiny**; charakterizován je jako „1. knižní a kolokviální, 2. často žertovný“ (SČFI-VN: 381). Zaznamenaný frazém *posledni vyhonek dynastie* je jeho lexikální variantou (FRAZTERM 1995: 82n.). V případě Pavičova Chazarského slovníku přichází v úvahu význam první, protože je použit v popisu historie chazarského národa, která je podána stylem populárněvědeckých textů: „*Хазари су подржали побуњене царске тђуне (...) и у тој побуни убијен је Јустинијан II и његов мали син Тиберије, дете хазарске принцезе и последњи изданак Ираклијеве династије у Византији*“ (Pav 105).

Je zřejmé, že nositelem idiomatického významu (sémanticky klíčovým slovem) je zde substantivum *výhonek / изданак / издънка*, běžné v botanické terminologii. Primární význam tohoto slova je „mladá větev, větvička“ (SSJČ VII: 227); „млада гранчица која избија из корена или жиле поред главног стабла“ (RSSJ: 233); „младо стъбло, покарало от корена на дърво или растение“ (BTR: 295). V Pavičově textu nabývá přeneseného významu „přímý člen rodového, rodinného společenství, ve vztahu k němu zpravidla z nějakého hlediska vytčený (např. nejmenší, poslední, nový ap.)“ (SČFI-VN: 381), podle slovníku srbského jazyka „2. члан породичне лозе, потомак“ (RSJ: 455). Česká definice objasňuje fakultativnost levé valence zkoumaného substantiva. Slovo *изданак / výhonek* ale vyžaduje pravou valenci, která bývá obsazena substantivem ve funkci inkongruentního atributu ve tvaru genitivním. Takové substantivum nutno hledat v sémantickém okruhu „označení rodinného nebo rodového společenství, vyjádření pokrevní příbuznosti“. Paradigma není příliš široké (*rodina, rod, kmen, plémě/plemeno, (rodinný) klan, druh, národ, dynastie* a možná ještě několik dalších výrazů; v srbštině *породица, род, родбина, племе, нација, династија* apod.).

Cizojazyčné ekvivalenty slov *výhonek / изданак / издънка* ve smyslu idiomatickém jsou: sl. *výhonok*; rus. *отпрыск*; něm. *Stammhalter*; angl. *a scion*; fr. (*rejeton*).

VI.6. (ловор / vavřín / лавър)

Frazém **невидљив венац победнику** (And 259) vychází z invariantu neslovesného frazému **ловоров венац** (FHS: 739). Český překlad **pomyslný věnec pro vítěze** (And 226) se zakládá na témž invariantu českém – **vavřínový věnec** (SČFI-VN: 369). Bulharský překlad frazému **невидим венец за победителя** (And 243) ctí dle očekávání originálovou aktualizací.

Strukturu invariantní podoby frazému tvoří velmi časté spojení adjektiva (*ловоров / vavřínový / лавров*) a substantiva (*венац / věnec / венец*). U Andriće je ovšem automatizovaný adjektivní komponent nahrazen inkongruentním atributem *победнику* (*pro vítěze / za победителя*), který zde plní aktualizaci funkci. Užitím shodného přívlásktu *невидљив* Andrić explicitně sděluje, že celý výraz je třeba chápat v přeneseném smyslu. Česká překladatelka se nenechala ovlivnit předlohou – přestože k tomu sváděla – a našla podle našeho názoru velmi přesný funkční ekvivalent v adjektivu *potyslný*.

Původní význam adjektivně-substantivního spojení *vavřínový věnec / ловоров венац / лавров венец* je „věnec ze snítek vavřínu jako odměna, vyznamenání, zvl. v oblasti umění“. Přeneseně se tak označuje „symbol veřejné slávy, oslavy, zvl. za umělecké dílo, umělecký výkon (v obrazných kontextech)“ (oba významy SČFI-VN: 369). Nositelem idiomatické funkce je zde adjektivum, ale jak jsme si ukázali na příkladu, lze je substituovat, aniž by to snížilo srozumitelnost sdělení.

Původ slovního spojení *vavřínový věnec* musíme hledat v antickém Řecku v prostředí starověkých olympijských her. Od Řeků převzali vavřínovou symboliku Římané. V češtině (ale jistě i v jiných jazycích) se dodnes používá označení *laureát* (z lat. *laureatus* = ověnčený vavřínem; ← *laurus* = vavřín) (SČFI-VN: 369; FUČÍK – POKORNÝ 1992: 200–202).

Cizojazyčné ekvivalenty frazému *vavřínový věnec / ловоров венац / лавров венец* jsou: sl. *vavřínový venec*; rus. *лавровый венок*; něm. *Lorbeerkrantz*; angl. *laurel wreath*; fr. *couronne de laurier*.

VI.7. Shrnutí

Z celkového počtu **6 flórických (botanických) frazémů** jsou 4 (tj. 67%) autorské aktualizace, 3 (50%) mají podobu přirovnání, která byla v překladech pokaždé dodržena. Zaznamenali jsme výskyt 1 frazému biblického původu (*gorak kao pelen*) a také 1 aktualizaci frazému antického původu *lovorov venac*.

Ve 2 frazémeh je explicitně přítomno vlastní **rodové jméno rostliny**: *pod mojom lipom nema hlada* (I. Andrić) a *gorak kao pelen* (M. Pavić). 2 frazémy nesou **název plodu**: *biti pun para kao šipak* (I. Andrić) a *pojesti nešto kao jabuku* (M. Pavić). V 1 frazému je výraz označující **část rostliny**: *poslednji izdanak dinastije* (M. Pavić) a 1 frazém obsahuje rodové jméno rostliny (*lovor*) **implicitně**: *nevidљiv venac pobedniku* (I. Andrić).

Poměry **koeficientů identičnosti** jsou **1,0 : 1,83 : 1,17**. Zatímco bulharské se blíží stupni „identické“, ty české jsou naopak blíže stupni „téměř identické“. Nízký koeficient bulharských překladů je však „vykoupen“ mj. tím, že jejich autorky nebyly tak odvážné v hledání výstižnějších frazeologických ekvivalentů, které by se logicky od originálu formálně více vzdalovaly, jako jejich české kolegyně.

Sémantický ani **stylistický posun** zaznamenán nebyl. S ohledem na nízké množství jednotek této frazeotvorné báze je však pozoruhodné, že hned dva frazémy (tj. 33% – oba bulharské) byly přeloženy podle nás **nevhodným způsobem**: *pālen sām s pari kato šipki* (L. Kackovová) za *biti pun para kao šipak* (I. Andrić) a *da pogālna nešto kato jabālka* (Ch. Vasilevová) za *pojesti nešto kao jabuku* (M. Pavić). V obou případech zvolila příslušná překladatelka doslovný překlad, který se však z hlediska bulharštiny jeví jako nevhodný (šípek v tomto jazyce není metaforickým vyjádřením plnosti; jablko nebývá metaforickým obrazem něčeho, co se dá snadno pozřít).

FLÓRA					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identičnosti	Aktualizace aut./sém./styl.	Nevhodný ekvivalent
And <i>pod mojom lipom nema hlada</i>	<i>pod mým stromem není stínu</i>	<i>pod mojata lipa njama sjanka</i>	1 : 2 : 2	aut.	
Pav <i>gorak kao pelen</i>	<i>hořký jako pelyněk</i>	<i>gorčiv kato pelin</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>pojesti nešto kao jabuku</i>	<i>spolknout něco jako malinu</i>	<i>da pogālna nešto kato jabālka</i>	1 : 2 : 1	aut.	Bulh.: nevhodné komparátum
And <i>biti pun para kao šipak</i>	<i>mít peněz jako želez</i>	<i>pālen sām s pari kato šipki</i>	1 : 3 : 1	aut.	Bulh.: nevhodné komparátum
Pav <i>poslednji izdanak dinastije</i>	<i>poslední výhonek dynastie</i>	<i>posledna izdānka ot dinastija</i>	1 : 1 : 1		
And <i>nevidljivo venac pobedniku</i>	<i>pomyslný věnec pro vítěze</i>	<i>nevidim venec za pobeditelja</i>	1 : 2 : 1	aut.	
Souhrn: IA3 + MP3 = 6	6	6	1,0:1,83:1,17	4 autorské aktualizace	0/0:1/1